

Література:

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1115, оп. 1, спр. 1.
2. Там само. – Спр. 4.
3. Довідник з історії України (А-Я) / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид. – К.: Генеза, 2001.
4. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У 2 т. / Ред. кол.: В. Смолій, О. Бойко, Ю. Гамрецький та ін. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. 1.
5. ЦДАВО України. – Ф. 2581, оп. 1, спр. 46.
6. Там само. – Ф. 1064, оп. 1, спр. 2.
7. Палеха Ю.І. Організація діловодства в державному апараті українських урядів 1917–1918 років // Вісник державної служби України. – 2008. – № 2 (<http://www.guds.gov.ua> на 29.03.2010).
8. Прадід Ю.Ф. Вступ до юридичної лінгвістики: Навч. посібник. – Сімферополь: Доля, 2002.
9. ЦДАВО України. – Ф. 1115, оп. 1, спр. 16.
10. Там само. – Спр. 13.
11. Там само. – Ф. 1064, оп. 2, спр. 5.
12. Архіви в Україні: Історія // <http://www.archives.gov.ua> (на 01.05.2010).

Аннотация. Сокур Л.А. *Приоритеты государственной политики Украины в сфере делопроизводства в период Центральной Рады.* В контексте общих государствосозидающих процессов рассмотрено вопросы формирования политики делопроизводства периода освободительных соревнований 1917–1918 годов. Определены магистральные направления, приоритеты и историческое значение деятельности Центральной Рады в этой сфере.

Ключевые слова: государствосозидающие процессы, Центральная Рада, делопроизводство, украинизация, архивно-библиотечное отделение, система делопроизводства

Summary. Sokur L.A. *Ukraine's State Policy Priorities Set by the Central Rada in the Field of Recordkeeping.* The article examines the recordkeeping policy formation during the Ukrainian revolution (1917 – 1918) in the context of general state formation processes. The author points out key directions, priorities and historical importance of the activity of the Central Rada in this field.

Key words: state formation processes, the Central Rada, recordkeeping, Ukrainization, archive-library department, recordkeeping system

УДК 94(477)“1918–1919”–058.232

В.М. Щербатюк

НАРОСТАННЯ ПРОТЕСТУ СЕЛЯН УКРАЇНИ ГЕТЬМАНСЬКІЙ І БІЛЬШОВИЦЬКІЙ ВЛАДІ 1918–1919 рр.: СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Простежено зростання селянського повстанського руху в Україні в період від осені 1918 р. до кінця 1919 р. Висвітлено деякі аспекти сучасної української історіографії цієї проблеми.

Ключові слова: Україна, селяни, Гетьманат, більшовики, історіографія

Ряд аспектів Української революції 1917–1921 рр. потребують детального і глибокого дослідження. До таких відноситься селянський повстанський рух, рушійну силу якого становило українське селянство – близько 80 % населення тогочасної України. Значною мірою поглибленню пізнавального процесу сприяє аналіз висвітлення селянського повстанського руху у працях сучасних українських вчених.

З'ясування причин широкого розгортання повстанського руху в 1919 р., організаційних та ідеологічних засад новопосталих і діючих повстанських загонів варто шукати в подіях періоду осені 1918 – початку 1919 р. У зв'язку з цим метою пропонованої розвідки є максимально повно показати рівень осмислення тогочасного селянського повстанського руху сучасними українськими дослідниками.

Повстанському рухові осені 1918 – 1919 рр. приділили увагу В. Солдатенко [1; 2], О. Бавико [3], К. Петриченко [4], Г. Пітик [5], Я. Малик [6; 7], Д. Михайличенко [8], О. Нестеров [9], П. Захарченко [10], А. Лисенко [11; 12], П. Ісаков [13] та ін. У працях Р. Васковського [14], О. Чіхладзе [15], Ж. Мینی [16] це питання розглянуто синхронно, у контексті дослідження ширшої проблеми. А В. Лозовий [17], Д. Архієрейський [18; 19],

В. Крупина [20], М. Ковальчук [21], О. Левченко [22], О. Шармар [23] торкалися лише окремих аспектів повстанського руху.

Вчені звертають увагу, що восени 1918 р. під час підготовки нової хвилі селянського повстання його організатори усвідомлювали потребу уникнути помилок, які були допущені влітку. Справі треба було надати організованого характеру, спрямувати енергію повстанства в антигетьманське русло, розробити план, зібрати й розподілити сили, скоординувати дії. В. Солдатенко відзначає, що для повстання потрібна була організація авторитетного, енергійного, ініціативного центру. Дослідник вважає, що головну роль у його створенні та організації відіграли В. Винниченко і М. Шаповал [2, 295].

Справа була реалізована лише тоді, коли безпосередньою підготовкою повстання зайнявся впливовий офіційний орган легальної опозиції – Український Національний Союз (УНС). Про це йдеться у дисертаційному дослідженні О. Бавико “Політична опозиція гетьманатів П. Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.)” [3]. Керівниками виступу, окрім зазначених В. Солдатенком авторитетних лідерів, автор додав ще С. Петлюру [3, 16].

Натомість К. Петриченко зазначила, що антигетьманське збройне повстання до кінця довела Директорія – тимчасовий верховний орган, створений у ніч з 13 на 14 листопада 1918 р. на таємному засіданні УНС. Підтримуємо тези цієї авторки про те, що на сторону Директорії ставали різноманітні верстви українського суспільства; їх настрої були спрямовані проти землевласників, гетьмана, за вирішення питань землі і миру. Відзначимо висновок, що наряду з військовими українського війська більшість повстанців становили селяни [4, 206].

Інший дослідник П. Гай-Нижник повалення гетьманської держави називає заколотом, а осередком заколоту – місто Білу Церкву. З наведених ним матеріалів важливими є дані про те, що до лав повстанців уже на другий день загального виступу (15 листопада) було мобілізовано й озброєно 30 тис. селян [24, 50]. Однак, велика армія повстанців, що забезпечила тріумфальний рух на Київ, розтанула з такою ж швидкістю, з якою створилася. Пояснює дослідник це тим, що повстанці, більшість яких складала селяни, поваливши гетьманський режим, поспішили додому, щоб ділити панську землю. І відбувалося це в умовах, коли Україна була оточена ворогами з усіх боків [24, 51]. Також давалася взнаки відсутність чіткого керівництва повстанськими масами, чисельність яких дослідниця Ж. Мина визначає в 250–300 тис. осіб. Зокрема вважає, що під Києвом їх нараховувалося від 50 до 60 тис. [16, 10].

На причинах зростання селянського повстанського руху за Директорії та його наслідках зупинився у вищезазначеній праці Г. Пітик. Універсальність його дослідження полягає в тому, що робота торкається селянського питання як за Української держави, так і Директорії УНР та Раднаркому УСРР. Зокрема, при аналізі дій нової влади загальнополітичного характеру: злуки із ЗУНР, переговорів із Антантою і радянською Росією, проведення засідання і прийняття резолюції Трудового Конгресу автор зробив слушні висновки: зазначені заходи “не дали бажаних наслідків і ще більше загострили суперечки всередині українського табору...”. У цьому контексті важливе й інше твердження дослідника, що наряду з вищевикладеними заходами “недолуга земельна політика (Директорії. – В.Щ.) призвели до того, що недавні її союзники у боротьбі з гетьманом – повстанські селянські загони – повернули свою зброю проти Директорії”. Як бачимо, невирішеність земельного питання й надалі залишалася однією з причин селянських виступів. Уже в умовах більшовицького наступу 8 січня 1919 р. Рада Міністрів УНР ухвалила Закон про землю, взявши за основу проект Центральної Ради. До нього були внесені зміни, що зміщували бажану для селян соціалізацію в сторону націоналізації.

Окремі вчені розглядають й зворотну тенденцію. Так, дослідник аграрних питань Г. Глазунов твердить, що закон від 8 січня 1919 р. прийнятий за енергійної ініціативи Народного міністра землеробства УНР М. Шаповала. Він намагається довести: “вивчення досвіду доби Директорії щодо реалізації земельної реформи, українському селянству перешкоджали повстанська неорганізованість, бойові дії революційних змагань”. Якщо з цим висновком можна дискутувати, бо існує зворотна залежність повстанського руху і невирішеності земельного питання, то інша гіпотеза дослідника є, на нашу думку, беззаперечною: “За роки української революції змінилося три державотворчих процеси..., ні один із урядів не довів до кінця пекучу справу земельних очікувань селян, не закарбував практичних шляхів щодо втілення в життя земельної проблеми. На цій підставі українська

влада остаточно втратила довіру, гірше – підтримку широких селянських верств. У той неспокійний час цією негативною обставиною скористалися інші...” [25], тобто більшовики. Про декларативність багатьох законодавчих актів земельного законодавства українських урядів схильна вести мову й І. Заріцька [26, 13].

Справді, ситуацією скористалися російські більшовики, які за активної підтримки партизансько-повстанських селянських загонів, особливо на Лівобережжі, розгорнули широкий наступ на Україну. Наприкінці квітня 1919 р. війська РСФРР повністю окупували Наддніпрянщину.

Логічним є висновок Г. Пітика про те, що безглузда земельна політика Директорії, намагання заручитися підтримкою зарубіжних країн, а не власного народу, викликали збройний супротив широких верств селянства [5, 17, 18].

Варто брати до уваги факт, що значна частина повстанського війська розійшлася по домівках. Окрім згаданого вище П. Гай-Нижника, про це твердить О. Чіхрадзе. Кількість такого війська вчений визначає в 300 тис. осіб [15, 11]. Ця цифра потребує додаткового аналізу. В історіографії селянсько-повстанського руху немає чітко визначеної чисельності повстанців, що брали участь у поваленні гетьманського режиму. З цією думкою погоджується й Ж. Мина, яка вказує, що “дослідники оперують приблизними цифрами: від 100 тис. до 500 тис. осіб” [16, 10]. Проте, як би там не було, повернення селян до домівок було наслідком неспроможності Директорії підпорядкувати собі ці загоны. До причин, які до цього призвели, окрім наведених вище, О. Чіхрадзе назвав ще й безвідповідальну політику уряду в ставленні до офіцерських кадрів, де основним критерієм призначення на посаду часто був не професіоналізм, а партійна приналежність [27, 11].

Про усвідомлення керівниками Директорії потреби вирішенні земельного питання, що забезпечило б прихильність до неї селянства, затягування владою цього процесу та втрата підтримки з боку селян, як і звернення їхніх надій наприкінці 1918 – на початку 1919 рр. до більшовицького варіанту вирішення аграрного питання, що впроваджувався створеним 28 листопада 1918 р. Тимчасовим робітничо-селянським урядом України, а згодом її повне неприйняття і перехід селян України до масових антибільшовицьких повстань, ідеться у ґрунтовному дисертаційному дослідженні Я. Малика “Насадження радянського режиму в українському селі (жовтень 1917–1920 рр.)” та монографії “Запровадження радянського режиму в українському селі (1917–1920)” [6; 7]. Нашу увагу привертає висвітлення боротьби українського селянства проти “другого фронту”, що, як зазначив автор, стала наслідком тоталітарного характеру економічної політики більшовиків.

Невдоволення селян денікінським режимом на окупованій Добровольчою армією території, що призвело до масових виступів, вивчав Ю. Рябуха. Він вважає, що остаточним поштовхом для місцевого населення відійти від підтримки денікінців став збір урожаю влітку 1919 р. [28].

І все ж поява численних повстанських загонів була передусім пов’язана з неприйняттям українським селянством принципів більшовизму в аграрній політиці. Про це йдеться у дослідженні Д. Архирейського. Він запевняє, що боротьба з повстанством стала реальною проблемою для більшовиків власне у 1919 р., коли вони взяли за практичну реалізацію своєї аграрної політики. Вчений доводить, що боротьбі з селянсько-повстанським рухом дуже сприяли такі структури як військові наради [19].

Про застосування різних карально-репресивних заходів щодо селян, які опиралися владі та її політиці на селі, йдеться в дослідженні О. Шармар. Вона починає своє дослідження з подій 1919 року. На наш погляд, аргументовано виглядають доводи про те, що з метою подолання опору селян влада застосовувала жорстокі репресивні заходи, а щоб ці дії мали певну легітимність ухвалювала низку рішень. Серед таких Шармар наводить постанову Ради робітничо-селянської оборони УСРР від 17 липня 1919 р. “Про придушення куркульських і білогвардійських заколотів на селі” та ряд інших інструкцій. Дослідниця переконує, що тогочасне кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство характеризувалося систематичним посиленням репресивних санкцій. Тому її висновки про свавільні рамки законності, грубе порушення прав людини і громадянина є досить логічними [29].

Водночас Д. Михайличенко пов’язав розвиток селянсько-повстанського руху безпосередньо зі здійсненням в Україні політики “воєнного комунізму” [8]. Він проаналізував соціальну структуру українського селянства, що дало змогу сформулювати оновлений підхід

до визначення соціальної бази повстанського руху. Крім того, Д. Михайличенко першим в українській історіографії провів комплексне дослідження селянського руху в 1919 р. в загальноукраїнському масштабі як цілісного та самостійного чинника суспільно-політичної ситуації в межах всіх його виявів. Варто відзначити розроблену наукову періодизацію розвитку селянського руху та аналіз його динаміки і взаємовпливів.

Оригінальною також є праця О. Вовка “Встановлення радянської влади і насильницька трансформація традиційного життя села” [29]. Автор відзначив, що в умовах руйнування ринку через розгортання бойових дій та отримання з українського села продовольства насильство стало невід’ємною складовою політики більшовиків щодо селянства. Держава платила за вилучену продукцію лише символічну ціну. Обсяг вирощеної продукції при вилученні до уваги не брався. Здійснення продовольчої розкладки не враховувало реальні можливості селян, а обсяги вилучення були досить обтяжливими. Репресивними заходами більшовики воліли деморалізувати людей, аби вони боялися і так визнавали радянську владу.

Привертає увагу висновок дослідника: попри поразку збройного опору, активна протидія селян більшовизму дала можливість зберегти українську національну самобутність, вибороти певні поступки для України у національному і культурному житті [29, 47–50].

Щодо спеціальних наукових праць, присвячених селянсько-повстанському рухові 1919 р., варто назвати дисертаційні дослідження О. Нестерова [9], П. Ісакова [13], А. Лисенка [11; 12], а також ряд публікацій зазначених авторів [30–41] та колективну працю П. Захарченка, Н. Земзюліної, О. Нестерова [10]. Дослідники спробували виявити економічні й політичні чинники, що сприяли появі та розгортанню збройної боротьби селянських мас, спричинили занепад селянсько-повстанського руху, дослідили історичні передумови зародження отаманських формувань, з’ясували окремі особливості організаційних принципів. Прикметно, що в своїх студіях вони приділили увагу подіям як на Правобережжі, так і Лівобережжі.

О. Нестеров звертає увагу на соціально-економічні та політичні процеси в українському селі, коли радянська влада набрала чітко виражених рис “диктатури пролетаріату”. Історик довів, що продовольчі органи УСРР, які створювалися для примусового вилучення хліба методом продрозкладки, базувалися на тих самих організаційних засадах, що і в радянській Росії. Вони були складовою частиною командно-адміністративної системи “воєнного комунізму”, яка зумовила конфлікт радянської влади з селянством [42, 9].

Про громадянську війну в тогочасній Україні переконливо твердять автори колективної монографії “У поході за волею”. Селянський рух 1919 р. П. Захарченко, Н. Земзюліна, О. Нестеров класифікують як один із виявів революції і громадянської війни. Самого селянина автори рекомендують розглядати як товаровиробника і з цієї позиції оцінити його реакцію на воєнно-комуністичний експеримент, що його впроваджувала радянська влада [10, 121]. Безумовно, що такий підхід допоможе науковцям наблизитися до повнішого розуміння повстанського руху в Україні доби революції, зокрема кінця 1918–1919 рр.

На суперечностях між більшовиками й українськими селянами на Лівобережжі наголошує П. Ісаков. Відтак повстанському рухові по обидва боки Дніпра притаманний однаковий характер – антибільшовицький, або, як його називає П. Ісаков, антикомуністичний. Серед причин цього руху дослідник виділив впровадження державних форм продовольчого регулювання, глибоку кризу владних структур, десакралізацію влади в патерналістськи-архаїчному суспільстві, наявність у селі значної кількості молоді та демобілізованих осіб, високий рівень безробіття, -насиченість села зброєю, відсутність у широких мас досвіду мирної політичної боротьби, “варваризація” суспільства [43, 7].

Погоджуючись з роздумами П. Ісакова, усе ж уточнимо: терміном “варваризація”, що використовується лише в переносному значенні – культурна деградація, або крайня жорстокість, нелюдськість, навряд чи можна обґрунтувати причини селянсько-повстанського руху. Адже навіть в умовах війни та революції такої деградації села не відбувалося. Згадаймо хоча б діяльність осередків “Просвіти”, поширення видавничої діяльності, періодичної преси та ін. Якщо говорити про крайню жорстокість і “нелюдські стосунки”, що поширилися згодом у селянському середовищі, то вони були наслідком конфронтації, що її там посіяли більшовики.

Одночасно привертає увагу той факт, що дослідник простежив як економічний визиск доповнювався соціально-політичними утисками, що призводило до обмеженням прав і

свобод. П. Ісаков виділив особливість політики більшовиків в українському селі – цілеспрямованість на розпалювання ворожнечі під гаслами поширення класової боротьби. Цікаво, що відносним центром активності повстанських формувань на Лівобережжі в 1919 р. дослідник вважає Чернігівську губернію і нараховує там 32 загони. Усього ж тому році на Лівобережжі, за підрахунками дослідника, оперувало не менше 57 повстанських загонів, в яких нараховувалося 21745 повстанців при 95 кулеметах і 7 гарматах [43, 10].

Судячи з усього ці дані неповні. Сам П. Ісаков наголошує, що існувала значна кількість загонів, які не вдалося ідентифікувати через обмаль матеріалів про них. Однак, висновок про те, що головною причиною падіння радянської влади в Україні кінця літа 1919 р. став широкий розмах антибільшовицького руху, є безсумнівним.

П. Ісаков переконаний, що повстанська ідеологія, якій він присвятив кілька своїх робіт, не являла однорідної, зв'язаної в одне ціле ідейно-політичної програми, а становила певний набір розрізнених гасел. Вони висовувалися залежно від ситуації. З поглибленням політичної апатії і розчарування селянства, політичні вимоги дедалі частіше поступалися соціально-економічним, набував поширення симбіоз елементів різнорідних ідеологій. Однак, взявши за критерій політичну орієнтацію повстанських загонів, П. Ісаков розділив їх на три групи: "уенерівські", "анархо-махновські" та ті, які не мали чітко визначеного політичного забарвлення. Приналежність до яко-їсь із цих груп визначала сутність тих гасел, які висували повстанці.

Передумови виникнення та формування отаманських загонів протягом другої половини 1918-го та початку 1919 рр., аналіз умов їхнього створення, роль, яку відіграли найпомітніші провідники цих підрозділів, дослідив А. Лисенко. Однією з головних причин появи на Лівобережжі отаманських формувань автор традиційно називає невирішеність аграрної проблеми. Але додає такі чинники як наявність значної кількості зброї в руках населення, слабкість і недовговічність політичних режимів в тогочасній Україні. Торкаючись особливостей ідеології повстанських загонів регіону, дослідник називає поєднання сильної пропаганди лівих партій і слабкість національно свідомої інтелігенції.

Одне із переконань А. Лисенка, яке він виніс у підсумки своїх досліджень, є відсутність у лівобережної отаманщини чітко визначеної політичної спрямованості [45, 20]. Додамо, що в умовах збройної боротьби з різними режимами відсутність стабільної чіткої ідеологічної позиції повстанців штовхала їх у міжусобні конфлікти. Отамани замикалися на вирішенні місцевих питань, що заважало їм бачити перспективи українського державотворення. А тому підтримуємо висновок А. Лисенка, що проблеми, які існували в повстанському рухові, призвели до занепаду отаманщини як самостійної політичної сили та вагомому чинника у вирішенні тогочасних суспільно-політичних проблем.

Щодо ідеології повстанських загонів 1919 р. Правобережжя, співзвучними є твердження О. Нестерова. У дисертаційному дослідженні він переконливо доводить, що в основі ідеології селянського повстанського руху в цьому регіоні на початку 1919 р. переважали соціальні чинники. Національні мотиви відігравали другорядну роль. Абсолютна більшість отаманів повстанських загонів діяла у своїй волості чи повіті самостійно, без керівництва з боку Директорії, без спільної програми і тактики, без єдиного плану, а в повстаннях брали участь усі соціальні прошарки села – заможні, середні і бідні селяни.

Отже, аналіз висвітлення селянсько-повстанського руху осені 1918–1919 р. у працях сучасних українських дослідників дає підстави твердити, що його причинами була земельна політика, яку проводила радянська влада, що досить швидко поширювалася в Україні з кінця 1918 року. Селяни втратили право розпоряджатися частиною поміщицьких земель, якими вони заволоділи в 1917–1918 рр. Також великий супротив селяни виявили проти намагань нової влади розпоряджатися наслідками їхньої праці, створенню радгоспів і колективних комун, практиці репресій. Унаслідок широкого розмаху селянсько-повстанського руху найбільших поразок більшовицькі війська зазнали на Правобережжі, де переважали приватновласницькі настрої та домінувала національно-державницька ідеологія. Розрізненість же ідеологічних переконань серед повстанців, локальність дій селянсько-повстанських загонів, амбітність місцевих отаманів і неспроможність Директорії УНР у стислі терміни вирішити земельне питання, як і скоординувати дії повстанців у боротьбі з агресорами, спричинили виникненню "отаманії", що перешкоджало створенню незалежної національної української держави.

Здійснена останнім часом концентрація уваги дослідників на селянсько-повстанському рухові 1917–1921 рр., зокрема й періоду 1919 р., має позитивне значення для динаміки прояснення питання. Багато подій, тенденцій розвитку та згасання селянського повстанського руху стали набагато зрозуміліші, доступніші для ознайомлення й вивчення широким загалом.

Література:

1. Солдатенко В.Ф. Чому і як готувалося антигетьманське повстання // Дзеркало тижня. – 2008. – № 41. – 1–8 листопада.
2. Його ж. Україна в революційну добу: Іст. есе-хроніки. У 4 х т.: Т. II. Рік 1918. – К.: Світогляд, 2009. – 411 с.
3. Бавико О.Є. Політична опозиція гетьманатові П.Скоропадського (квітень-грудень 1918р.): Дис... канд. політ. наук: 23.00.02. – К., 2007. – 187 с.
4. Петриченко К. Феномен українського повстанства (березень 1917 –серпень 1919 рр.)// Наукові записки. – К.: ІПЕНД ім. І.Ф. Кураса, 2008. – Вип. 39. – 332 с.
5. Пітик Г.А. Селянське питання в політиці Української держави, Директорії УНР, Раднаркому УСРР (квітень 1918 – серпень 1919 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2008. – 220 с.
6. Малик Я.Й. Насадження радянського режиму в українському селі (жовтень 1917–1920 рр.): Дис... д-ра іст. наук: 07.00.01. – Львів, 1997. – 495 с.
7. Його ж. Заповадження радянського режиму в українському селі (1917–1920). – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 391 с.
8. Михайличенко Д.Ю. Політика “воєнного комунізму” і українське селянство, 1919 р.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Харків, 2002. – 237 с.
9. Нестеров О.В. Селянський повстанський рух на Правобережній Україні (1919 р.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2001. – 188 с.
10. Захарченко П., Земзюліна Н., Нестеров О. У поході за волею (селянсько-повстанський рух на Правобережній Україні у 1919 році). – К.: ЗАТ “НІЧЛАВА”, 2000. – 176 с.
11. Лисенко А.А. Отаманські формування на Лівобережній Україні в другій половині 1918–1919 рр.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Переяслав-Хмельницький, 2001. – 233 с.
12. Його ж. Отаманські формування на Лівобережній Україні в другій половині 1918–1919 рр. / Наук. ред. Г.Д. Казьмирчук. – Переяслав-Хмельницький, 2003. – 249 с.
13. Ісаков П.М. Селянський повстанський антикомуністичний рух на Лівобережній Україні (березень 1919 – листопад 1921 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2001. – 250 с.
14. Васковський Р.Ю. Діяльність Директорії УНР (листопад 1918 р. – квітень 1919 р.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Дніпропетровськ, 1999. – 183 с.
15. Чіхрадзе О.Ш. Друга українсько-більшовицька війна (листопад 1918 – грудень 1919 рр.): Дис... канд. іст. наук: 20.02.22. – Львів, 2003. – 233 с.
16. Мина Ж.В. Збройні сили Директорії УНР та їх боротьба за державну незалежність України (листопад 1918 р. – листопад 1920 р.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 20.02.22. – Львів, 2008. – 20 с.
17. Лозовий В.С. Кам’янецька доба Директорії Української Народної Республіки (червень–листопад 1919 року): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 1998. – 188 с.
18. Архирейський Д.В. Створення єдиної державної системи придушення селянського повстанства в Україні у 1919–1921 рр. // Південна Україна ХХ століття. Записки наук.-дослід. лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 1998. – Вип. 1(4). – С. 139–146.
19. Його ж. Діяльність воєнних нарад України в 1920–1924 роках (на матеріалах південних губерній): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Дніпропетровськ, 2000. – 216 с.
20. Крупина В.О. Білий рух в Україні (1917–1920 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2005. – 225 с.
21. Ковальчук М.А. Війна Української Народної Республіки зі Збройними Силами Півдня Росії (осінь 1919 р.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2005. – 222 с.
22. Левченко О.Д. Бойова діяльність армії Української Народної Республіки (листопад 1918 р. – липень 1919 р.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2002. – 198 с.
23. Шармар О.М. Роль органів ВУНК, ДПУ, НКВС УСРР (УРСР) у здійсненні політики держави на селі (1919–1939 рр.): Дис... канд. іст. наук: 12.00.01. – К., 2008. – 210 с.
24. Гай-Нижник П.П. Налагодження державної служби в добу Української революції // Державна служба України в історичному контексті: проблеми становлення та розвитку: Збірник текстів виступів на науково-практичній конференції (Київ, 18 листопада 2008 р.). – К.: ЦАДСС ЄС, 2009. – С. 16–23.
25. Глазунов Г.О. Земельна проблема: невирішена українська традиція // Історія науки і біографістика. – 2008. – № 4 (<http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/INB/2008-4/index.html>, на 21.06.2010 р.)
26. Заріцька І.М. Історичний досвід розвитку земельного законодавства в Україні (1917–1921 рр.): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. – К., 2009. – 20 с.
27. Левченко О.Д. Бойова діяльність армії Української Народної Республіки (листопад 1918 р. – липень 1919 р.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2002. – 19 с.
28. Рябуха Ю.В. Збройні Сили Півдня Росії на території України у 1919 р.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02. – Харків, 2008. – 19 с.

29. Вовк О. Встановлення радянської влади і насильницька трансформація традиційного життя села // Етнічна історія народів Європи. Збірник наукових праць. – 2008. – № 25. – С. 45–51.
30. Нестеров О.В. Ідеологія селянського повстанського руху на Правобережній Україні // Вісник Київського університету: Історія. – 1998. – Вип. 31. – С. 50–52.
31. Його ж. Селянський повстанський рух на Правобережній Україні (Історіографія дослідження) // Питання культурології. Міжвідомчий збірник наукових праць – Вип. 16. – К.: КНУКМ, 2000. – С. 31–36.
32. Ісаков П.М. Зведена таблиця селянських повстанських загонів, що діяли на Сумщині та Чернігівщині // Сіверянський літопис. – 1997. – № 3. – С. 10–26.
33. Його ж. Співвідношення цін та реальних доходів громадян в українському селі на Лівобережній Україні в 1919–1921 роках // Сіверянський літопис. – 1998. – № 4. – С. 132–163.
34. Його ж. Програмні документи селянських повстанських загонів, що діяли на Лівобережній Україні в 1919–1921 роках // Сіверянський літопис. – 1999. – № 3. – С. 47–76.
35. Його ж. Селянський антикомуністичний повстанський рух на Лівобережній Україні в 1919 році: загальна характеристика // Сіверянський літопис. – 1999. – № 6. – С. 157–163.
36. Його ж. Повстанський антикомуністичний рух на Лівобережній Україні (березень 1919 – листопад 1921 рр.): географія поширення, динаміка кількісних змін, ідеологія // Молода нація. – 2000. – № 1. – С. 62–74.
37. Лисенко А.А. Роль українських повстанців у здійсненні терористичного акту 25 вересня 1919 р. в приміщенні МК РКП(б) // Наукові записки з української історії. – Вип. 8. – Переяслав-Хмельницький: Світа, 1999. – С. 66–70.
38. Його ж. Куренівські події 1919 року // Нова політика, 1999. – № 4(24). – С. 54–59.
39. Його ж. На чолі повстанських мас: отаман Никифор Григор'єв // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – К.: Сфера. – № 1/2(10/11). – С. 61–86.
40. Його ж. Данило Ількович Терпило (Зелений) – отаман Дніпровської дивізії // Актуальні проблеми історії і літератури Волині та Київщини: збірник наукових праць. – Житомир: Волинь, 1999. – С. 337–348.
41. Його ж. Проблеми мобілізації в армії різних режимів на Лівобережній Україні в 1919 р. // Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії. – Луганськ: СНУ, 2001. – С. 126–129.
42. Нестеров О.В. Селянський повстанський рух на Правобережній Україні (1919 р.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2001. – 19 с.
43. Ісаков П.М. Селянський повстанський антикомуністичний рух на Лівобережній Україні (березень 1919 – листопад 1921 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2001. – 23 с.
44. Галузевий державний архів Міністерства оборони України. – Ф.Р.3773, оп. 19823, спр. 16.
45. Лисенко А.А. Отаманські формування на Лівобережній Україні в другій половині 1918–1919 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2002. – 23 с.

Аннотація. *Щербатюк В.М. Нарастание протеста крестьян Украины гетманской и большевизской власти 1918–1919 гг.: современная украинская историография проблемы.* Прослежено рост крестьянского повстанческого движения в Украине в период с осени 1918 г. до конца 1919 г. Освещено некоторые аспекты современной украинской историографии этой проблемы.

Ключевые слова: *Украина, крестьяне, Гетманат, большевики, историография*

Summary. *Scherbatyuk V.M. Growing Opposition of Ukrainian Peasants to the Hetmanate and Bolshevik authorities: Modern Ukrainian Historiography of the Problem.* The article traces the growth of the peasant insurrectionary movement in Ukraine encompassing the period between the autumn of 1918 and the end of 1919. The author reveals some aspects of modern Ukrainian historiography of this problem.

Key words: *Ukraine, peasantry, the Hetmanate, the Bolsheviks, historiography*

УДК О.Греків "1917/1921"

В.А. Пархоменко

БУРЕМНІ 1917–1921 РОКИ В ЖИТТІ ГЕНЕРАЛА О. ГРЕКОВА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МЕМУАРИСТИКИ)

Розглянуто малодосліджену постать генерала О. Грекова, непересічного військового діяча, члену уряду УНР. Особливу увагу звернуто на формування його особистості та буремні 1917–1921 роки в його біографії.

Ключові слова: *війна, революція, генерал О. Греків, УНР, гетьманат*

Постать Олександра Петровича Грекова (1875–1958) займає особливе місце в українській і російській історії. З одного боку, непересічний військовий діяч, член уряду УНР він спілкувався та співпрацював з багатьма відомими воєначальниками, політичними й державними діячами. Серед них генерали української армії В. Сінклер і О. Лігнау,